

УДК 371.13+ 378.147 (477) «19» (045)

ЯЩУК І. П.

м. Хмельницький, Україна

ПОЄДНАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються особливості підготовки майбутнього вчителя в період ХХ століття. Визначено особливості виховання поліфункціонального педагога, умови розвитку базових характеристик особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: *виховання студентів, підготовка студентів, вищі педагогічні заклади, умови виховання.*

Проблема поєднання практичної та теоретичної підготовки в усі часи була актуальною. Підвищення якості професійної освіти студентів, формування інтересу замовників до навчального закладу, розвиток інтеграційних зв'язків, використання науково-педагогічного потенціалу вищої школи для підвищення кваліфікації педагогів, активізація системи виховання студентів та самоврядування можливі лише за умов глибокого вивчення та аналізу розвитку вищої освіти у різні історичні епохи та часи.

Проблемам аналізу розвитку освіти присвячені праці С. Болтівець, В. Демчук, О. Мазуркевич, Л. Ковалець, Б. Локотоша, теоретичні та практичні напрацювання колективу науковців під керівництвом І. Прокопенка. Всі ці роботи містять певний фактичний матеріал і можуть служити джерелами для нашого дослідження, але опубліковані в них дані не дають повної картини системи виховання майбутніх педагогів окресленого періоду.

Проблемі виховання учителя приділялась у досліджуваній період така гостра увага у педагогічній пресі, на партійних та профспілкових з'їздах, педагогічних нарадах, конференціях різних рівнів? Відповідь на це та багато інших питань, пов'язаних із баченням ідеалу тогочасного учителя лежить в ідеологічній площині: «Учитель є та культурна сила, що йдучи попереду, мусить допомогти в будіванні комуністичного суспільства, му-

силь прискорити той час, коли робітники остаточно візьмуть верх над капіталізмом. Новий учитель і вихователь повинен уміти «зв'язати кожний крок діяльності школи, кожний крок виховання, освіти й навчання нерозривно з боротьбою всіх трудящих проти експлуататорів» [3].

Як школа ставала знаряддям для здійснення ідей соціалізму і комунізму, так і вчитель в ній мав відповідати вимогам такої школи: це мусила бути перш за все політично освічена людина на підґрунті марксистсько-ленінського світогляду, на основі марксистсько-ленінської методології; учитель повинен знати крім загальних основ виробництва, ще й повний цикл певного виробництва і вміти виконувати хоча б найпростіші процеси праці цього виробництва. Він повинен бути активним громадсько-політичним діячем, організатором, консультантом учнів своєї школи. Учитель нової школи повинен любити новий лад, бути відданим, він повинен ненавидіти старий лад, вміти з ним боротися та вміти мобілізувати на боротьбу з ним своїх учнів. Зрозуміло, що це не виключає вузькопрофесійних якостей, які повинні бути йому властиві: вміти чітко мислити, просто й переконливо передавати свої думки іншим тощо [2].

Патріотизм, громадянськість поряд із професійними, моральними і естетичними цінностями стояли одними з базових характеристик особистості педагога у 20-30-і роки минулого століття. Саме на учительство покладалася місія виховання комуністичних ідеалів нового суспільства, поширення їх не лише серед учнівської молоді, а й серед найширшого кола дорослого населення.

У тісному зв'язку з громадянською позицією вчителя у педагогічній думці досліджуваного періоду розглядалася його професійна майстерність, сформованість інтересу до професії, наявність відповідних нахилів та здібностей. Головними критеріями визначення рівня сформованості цих якостей було ставлення до дітей та їх батьків, авторитет і повага у населення, прагнення до самовдосконалення. На переконання Я. Чепіги лише той учитель зможе «прихилити душу свою до особи дитини, який навчиться любити дитину щиро й повно, до самозабуття і одцурання од самого себе, наповнити чашу свою найважливішим цілющим бальзамом, щоб мати можливість загоїти ним рани дитини, що нанесені їй людською байдужістю, егоїзмом і зло-

стивістю» [3].

Пошуки нових форм стосунків між педагогом та учнем у досліджуваній період привели до істотних змін у процесі оволодіння учителем відповідним рівнем професійної майстерності, наповнення поняття «педагогічна майстерність» новим змістом. Адже формувати справжнього громадянина, патріота, будівника нового суспільства з непохитними комуністичними переконаннями, розширювати його світогляд, розвивати і збагачувати творчі здібності, уміння та навички учня під силу лише справжньому фахівцю, майстру своєї справи. Це зумовило перенесення головних акцентів у навчально-виховному процесі педагогічних навчальних закладів у 20–30-х рр. минулого століття на виховання у майбутніх учителів здатності оптимізувати всі види навчальної діяльності учнів, спрямувати його на виховання гармонійної соціально значущої особистості. Значна увага при цьому приділялася розкриттю сутності праці учителя, її особливостей, дослідженню форм, методів та педагогічних прийомів, що сприяють досягненню найкращих результатів у навчально-виховному процесі. Зростала роль методичної підготовки майбутніх педагогів.

Серед прогресивних педагогів у досліджуваній період велася гостра полеміка стосовно питання, чи є педагогічна майстерність прерогативою обраних, природно обдарованих хистом вихователя і вчителя, чи високого професійного рівня здатен досягти будь-який педагог. Підґрунтям для цієї дискусії слугували праці зарубіжних педагогів і психологів, зокрема Е. Кея, Е. Торндайка, Б. Бекінгема тощо. Вітчизняні педагоги (М. Гармсен, А. Євстигнеєва, Я. Мамонтов, Ф. Корольова) надавали першорядного значення ініціативі, творчості, природним властивостям учителя, а педагогічну освіту розглядали лише як спосіб сприяння розвитку здібностей майбутнього вчителя. Сформувати ж лише за допомогою педагогічної освіти справжнього педагога-майстра, на їх думку, було просто неможливо. М. Рубінштейн вважав, що для досягнення учителем високої професійної майстерності, поза сумнівом, необхідні ґрунтовні знання, проте їх наявність в жодному разі не можуть нівелювати брак природного педагогічного хисту, поклику до вчительської професії, вміння знаходити спільну мову з дітьми різних вікових категорій, толерантності та педагогічного такту у спіл-

куванні з ними, організаторських здібностей, здатність працювати на перспективу [1].

Водночас А. Макаренко вважав, що «Майстерність вихователя – ...це спеціальність, якої необхідно навчати, як необхідно навчати лікаря його майстерності, як необхідно вчити музиканта» [4]. П. Блонський у своїх працях переконливо доводив, що для досягнення високої педагогічної майстерності лише природних даних замало. Потрібні такі прийоми і методи, які б дали можливість розкритися кожному вчителю, сприяли б досягненню ним найкращих навчально-виховних результатів.

Високий професіоналізм учителя забезпечувався тісним поєднанням теоретичної та практичної підготовки. Педагогічна практика студентів педвузів сприяла не лише удосконаленню фахового рівня спеціаліста-предметника, а й розглядалася в сенсі впровадження освітніх заходів у клубах, читальнях, проведення антирелігійної пропаганди та роботи по боротьбі з неписьменністю. Студент-практикант повинен був вивчати економічне, політичне життя та побут населення регіону, де він проходив практику, влаштовувати культурні й виробничі осередки. Це б унеможливило відрив педагога в його подальшій освітній діяльності від «пролетарського трудового оточення», сприйняття ним учительської праці як роботи «чистої» на противагу «брудній» праці робітника і селянина.

Проте історичні джерела досліджуваного періоду свідчать і про той факт, що проходження педагогічної практики студентами педагогічних технікумів і інститутів мало на меті покриття дефіциту учителів на місцях. У цей період педагогічна практика організовувалась навіть для першокурсників, які ще не вивчали курс методики викладання шкільних дисциплін.

Теоретичні знання студенти вищих педагогічних навчальних закладів одержували завдяки вивченню загальних та спеціальних дисциплін, що забезпечувало не лише високий фаховий рівень, а й енциклопедичність їх знань та різнобічний розвиток. Пояснювальній записці до першого офіційного У навчального плану факультету соціального виховання, розробленого у 1921 році на основі навчальних планів низки Інститутів народної освіти підкреслювалось: «Завдання підготовки педагогів...полягає в тому, щоб ... дати їм достатню загальнотеоретичну і спеціальну педагогічну підготовку». Півтора року, згідно плану, від-

водилося на вивчення загальнотеоретичних дисциплін, решта часу – на проходження теорії та практики соціального виховання. Загально педагогічна підготовка на першому році навчання складалась з трьох курсів: вступу до педагогіки, азбуки праці, та фізичного розвитку, семінару із соціального виховання. У відсотковому співвідношенні загально педагогічна підготовка складала 17% від загальної кількості тижневих годин (36 год.). На другому році навчання вона вже становила 72% (26 годин та тиждень). І на третьому курсі майже всі 100% навчального часу (36 год.) на тиждень були присвячені вивченню дисциплін педагогічного циклу. Серед них «Організація радянської системи освіти і установ соцвиху», «Статистика народної освіти», «Охорона дитинства», «Дитячий будинок – комуна», «Методика соцвиху» тощо. Як бачимо, для загально педагогічної підготовки учителя у досліджуваний період була характерною багатопредметність і відведення їй визначальної ролі для підготовки кваліфікованого спеціаліста.

Чільне місце у навчальних планах і програмах цього періоду займає педологія, розробляється і вводиться курс «Новітня теорія педагогіки», починається практичне ознайомлення студентів з формами соцвиху, вивчення дитинства, його організації. Важливе місце у навчальних планах було відведено історії педагогіки, яка надавала можливість використовувати прогресивні ідеї минулого у професійній діяльності, вчила мислити педагогічними категоріями, розкривати та аналізувати процеси і явища в галузі навчання та виховання.

Після III Всеукраїнської педагогічної конференції 1924 року, яка визначила дитячий комуністичний рух основним змістом соціального виховання, головний акцент у вихованні та загально педагогічній підготовці майбутнього вчителя ставиться на педагогіці колективу і відповідно - здатності працювати у дитячому колективі. У навчальні плани більшості педвузів вводяться такі навчальні дисципліни як педагогіка особистості і колективу, основні проблеми педагогіки, історія педагогічних течій, історія соціального виховання і рефлексології.

Таким чином, у процесі виховання справжнього висококваліфікованого фахівця-педагога його професійна підготовка посідала у досліджуваний період одне із найважливіших місць, а одним із чільних напрямків загально педагогічної підготовки

майбутнього вчителя було формування та розвиток професійних особистісних якостей, художніх і прикладних умінь учителя, його педагогічної творчості, яку вважали чи не найважливішою у професії вчителя.

Вся трудова діяльність педпрацівників (як і усе життя) проходили на очах не лише дітей, а усього населення місцевості, де вони жили і працювали: «Десятки дитячих очей дивляться на нього і нема нічого більш уважного, більш пильного, більш сприйнятливого у відношенні різних нюансів психічного життя людини, ніхто так не впіймає всі тонкощі, аніж дитяче око. Ось чому важливо, щоб учитель дивився за собою, щоб він відчував, що його поведінка і його дії знаходяться під найпильнішим контролем, під яким не знаходиться жодна людина у світі. Це варто пам'ятати» [4]. Поза сумнівом, саме такі особливості педагогічної професії вимагали дотримання високих моральних принципів, виховання в собі найкращих людських чеснот.

У сучасній психолого-педагогічній літературі моральність розглядається як одна із головних якісних характеристик педагога, «одна із форм суспільної і індивідуальної свідомості, що відтворює ставлення людей до Батьківщини, до оточуючої природи, до власності, праці і інших видів діяльності, один до одного» [4], нетерпимість до недоліків; скромність, просто та самодисципліна; прагнення до самовдосконалення.

І чи не найбільшу вагу у справі виховання підростаючого покоління відігравав особистий приклад учителя. Зрозуміло, що для цього учитель мав бути висококультурною і добре освіченою, вихованою людиною. Його моральне і політичне обличчя, його щоденна поведінка повинні були бути бездоганними. Адже в спілкуванні з учнями на уроках та позаурочний час розкривалися не лише професійний рівень, педагогічна майстерність, ставлення до своєї праці та обов'язків, здатність працювати з кожним окремим учнем або колективом, а й особисті якості учителя, його відношення до кожної дитини зокрема. Тому, щоб поведінка учителя, його особистий приклад справляли на учнів найбільший позитивний ефект, учитель повинен постійно працювати над собою, аналізувати і строго оцінювати свої дії, кожен свій крок. Крім того, позитивний вплив особистого прикладу учителя на вихованців знаходився у тісному взаємозв'язку з авторитетом, повагою, довірою і любов'ю дітей.

У педагогічній спадщині В. Фармаковського прослідковується думка про те, що авторитет учителя і любов до нього дітей є «наріжним каменем» педагогіки. У той же час він чітко відмежовує одне поняття від іншого, вважаючи любов дітей до вчителя більш універсальним порівняно з авторитетом знаряддям підтримання «морального клімату» у школі. Різницю між цими двома категоріями В. Фармаковський вбачав у тому, що «авторитет учителя ґрунтується на усвідомленні дітьми високих розумових переваг учителя». А любов дітей до наставника, на його думку, «базується на потребі дітей знаходитись у взаємному єднанні з учителем. Любов або ж прагнення до єдності та гармонії в думках, почуттях і настроях, розвивається під впливом постійного спільного перебування, постійного обміну цими думками і почуттями» [7]. Авторитет же педагог розглядає як сталу субстанцію, як показник розумової переваги учителя над учнем. Педагогічні дослідження А. Петрова у 20–30-ті рр. ХХ ст. переконливо доводять протилежну думку про нерозривність цих понять і тісний взаємозв'язок їх впливу на формування особистості учня: «улюбленим учителем в учнів, як правило, є найбільш авторитетний учитель. Виходить, щоб завоювати любов і повагу в учнів, учитель повинен користуватися великим авторитетом. Діти достатньо вимогливі до людини, яка претендує на їх повагу і любов. У той же час діти дуже спостережливі і відразу відчувають щирість або ж фальшиві нотки у відношеннях з учителем» [7].

Свідченням великого авторитету учителя є й той факт, що в умовах гострої нестачі у сільській місцевості фахівців медиків, агрономів та інших вузьких спеціалістів він, як найкваліфікованіша культурна сила на селі, мусив бути консультантом із елементарних санітарно-гігієнічних питань, агрономії, медицини тощо. «Ми ще, на велику нашу біду, дуже мало маємо на селі агрономів, ще не кожен навіть район іноді має свого районного агронома. Ясна річ, що перед школою в цілому й перед учителем зокрема постає велике завдання хоч у маленькій мірі замінити агронома на селі, бути за живого порадики селянинові у господарчих справах. А це конче вимагає від школи й учителя об'єднати свої сили з усіма культурними силами району» [11]. Варто відзначити, що у цей період серед учителів сільських трудових шкіл, як, врешті і серед міського учитель-

ства, був значний відсоток тих, хто мав середню незакінчену освіту, або ж лише початкову (див.таблицю1).

Табл.1

Розподіл педагогічного персоналу за освітнім цензом станом на 1926/27 навчальний рік (у%)

Освіта					
Школи	Вища закінчена	Вища незакінчена	Середня закінчена	Середня незакінчена	Нижча освіта
Міські трудові	31,5	13,9	45,3	3,4	5,9
Сільські трудові	19,2	8,3	46,5	9,1	16,9
Професійні	52,9	12,0	16,7	1,8	16,6
Технікуми	76,7	7,6	12,4	1,1	2,2

Обставини вимагали від учителя виконувати не лише свої безпосередні обов'язки, а бути і кооператором, і ліквідатором темряви, й порадиником селянина, й членом сільради, виконкомом тощо. І хоча такий стан речей приводив до значного переобтяження учителя громадськими справами, відмовитися від неї було неможливо, бо то означало б – покинути село непризволяще. Адже лише через школу, через організовану учителем справу освіти на селі можна було допомогти селянинові розібратися в радянських законах, навчити його вести культурно господарство, набути навичок колективного життя, усвідомити потребу і користь кооперування [11].

М. Рубінштейн, враховуючи прагнення зробити педагога поліфункціональною фігурою, яке закладалося ще у студентські роки, писав: «так відбувається погоня за педагогами, яких хочуть зробити і учителями, і агрономами, і суспільниками, і краєзнавцями, і ким завгодно, і до того ж тут, на лаві педагогічного навчального закладу. Зазвичай це призводить до крайнощів: з одного боку, створюються величезні кадри поверхнево протягнутих через усі можливі галузі знань молодих людей, які не розуміють істинного значення науки і знань, самовпевнених і в той же час розумово інертних, (якщо їх не врятує природна допитливість), які чекають готових рецептів і скиглять при перших невдалих сутичках із життям про розчарування і

новими методами, і самою школою; або ж з іншого боку – маса молоді, яка незадоволена, шукає виходу, проте за відсутності правильної установки не знаходить його і розчаровується в педагогічній справі» [12]. Вихід із цієї досить неоднозначної ситуації вчений бачив у вдосконаленні системи педагогічної освіти шляхом створення у «самих вищих навчальних закладах між-факультетського додаткового педагогічного відділення», що уможливило б підготовку висококласного спеціаліста і разом з тим забезпечило б йому педагогічну підготовку [2].

Крім того, як нами відмічалось раніше, виконання своїх безпосередніх обов'язків учитель повинен був поєднувати з величезною громадсько-політичною роботою, обсяг якої щороку невпинно зростав. М. Скрипник з цього приводу зазначав у своїй доповіді: «Я маю відомості про те, що у нас на Україні є місця й райони, де вчитель протягом тижня жодного вільного вечора не має, бо щодня буває одно чи два будь-яких громадських зібрань у справах радянської праці, кооперативної роботи тощо. Отже вчителю не лишається ані найменшого часу на те, щоб готуватися на педагогічну роботу, на вдосконалення, на те, щоб підвищувати свою кваліфікацію, щоб підвищувати свій культурний рівень» [11]. З огляду на такий стан речей 25 серпня 1932 року ЦК ВКП (б) було прийнято Постанову, згідно якої місцевим організаціям рекомендувалося «не відривати учителя для громадської роботи під час занять у школі й підготовки до них (підготовка до лекцій, самоосвіта, участь методичних нарадах, навчання на курсах і т.і.), категорично заборонити використовувати вчителя на виконання різних технічних доручень для роботи в сільраді, РВК та ін.» [4].

Зрозуміло, що прагнення до самоосвіти та його реалізація були можливими в разі забезпечення учителя достойними умовами життя і надання їй статусу колективно організованої роботи (функціонування методичних об'єднань, спілкування з колегами, забезпечення літературою, поповнення бібліотечних фондів, матеріальний стан тощо). І хоча Постановою ЦК ВКП (б) від 22 квітня 1931 р. з врахуванням помітних порушень в справі матеріального забезпечення учительства вказувалось на необхідність посилення боротьби з цими порушеннями та притягнення винних до відповідальності, з перенесенням наприкінці 1920-х років утримання учителів більшою мірою на

місцеві бюджети їх матеріальне становище не покращилося, а скоріше навпаки – погіршилося. Свідченням цього є відомості, наведені у статті О. Полоцького: «Сновський район: вчительство зарплатню одержує неакуратно, є випадки запізнення на 3-4 місяці. Кам'янський район – зарплатня по деяких школах систематично затримується... Апостолівський – учителі хліба не одержують. Звенигородський район – з травня місяця знято учителів з постачання хлібом. А в одному районі, де 6-7 місяців учителі не одержують заробітної плати, голова Р.В.К. дав класичну відповідь: протягом 5-7 місяців з голоду не померли, адже жодного випадку голодної смерті не було, значить все в порядку». Аналізуючи архівні документи учительських з'їздів, нарад, методичних зібрань досліджуваного періоду, ми дійшли висновку про надзвичайну відданість обраній справі учителів: документи фактично не мають нарікань самих учителів на вкрай скрутне матеріальне становище. Це, на нашу думку, підтверджує істинність роздумів Софії Русової про тогочасного педагога: «Зараз за вчителювання беруться або натхненні ідеалісти, які й віддають ділу свої найкращі сили, псують собі здоров'я й рідко працюють довго. Або йдуть сюди – і таких більше – люди з невеликою освітою якийсь час перебути, поки доля не усміхнеться й з'явиться змога перейти на кращу посаду» [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П.П. Мои воспоминания / Блонский П.П. – М.: Педагогика, 1971. – С. 103.
2. Духно П.І. Школа на селі та її громадська роля / Духно П.І. – Державне вид-во України, 1926. – С. 60.
3. Дувальчук М. До запитання про профіль педагога педвишу. – Комуністична освіта. – Ч.4. – 1931. – С. 89.
4. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні / Зотін М. – Харків: ДВУ, 1926. – С. 4.
5. Макаренко А.С. О моем опыте / Макаренко А.С. – Пед. соч.: В 8 т. – М., 1984. – Т.4. – С. 260.
6. Полоцький О. Працювати по-новому, по-новому керувати / Полоцький О. – Комуністична освіта. 1931. – С. 3.
7. Петров А.А. Личный пример учителя / Петров А.А. – М., 1933. – 112 с.
8. Рубинштейн М.М. Проблема учителя / Рубинштейн М.М. – М., 1927. – С. 82.

9. Скрипник М. Педагогіка мусить стати зрядом соціалістичної перебудови / Скрипник М. – Комуністична освіта. – Ч. 2-3. – 1931. – С. 18.
10. Скрипник М. Завдання робітництва у загальному навчанні / Скрипник М. – Комуністична освіта. – Ч.1. – 1931. – С. 9.
11. Скрипник М. Реконструкція країни і перебудова школи / Скрипник М. – Х.: Радянська школа, 1932. – 88 с.
12. Спирин Л.Ф. Професиограма общепедагогическая / Спирин Л.Ф. – М.: Российское педагогическое агенство, 1997. – 34 с.
13. Фармаковский В. Методика школьной дисциплины / Фармаковский В. – Одесса, Изд. 4. – 1913. – С. 64.

ЯЩУК У.П.

СОЧЕТАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ И ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ В ВЫСШИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматриваются особенности подготовки будущего учителя в период XX века. Определены особенности воспитания полифункционального педагога, условия развития базовых характеристик личности будущего учителя.

Ключевые слова: воспитание студентов, подготовка студентов, высшие педагогические заведения, условия воспитания

JASCHUK Y.P.

CORRELATION OF THEORETICAL AND PRACTICAL TRAINING OF TEACHERS IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XX-TH CENTURY

The article deals with the peculiarities of future teachers' training within the XX-th century. The peculiarities of polyfunctional educational training, conditions of improving basic characteristics of future teachers personality are defined.

Keywords: education of students, preparation of students, higher pedagogical establishments, terms of education.